

# ה'ערוך השלחן' וסמיכתו את הראי"ה קוק

פורסם במוסף שבת של 'מקור ראשון', פרשת שופטים תשס"ח, ומובא כאן ביתר הרחבה

בשנה הנוכחית, בכ"ב אדר ב', מלאו מאה שנים לפטירתו של ר' יחיאל מיכל הלוי עפשטיין (1829-1908), אב"ד נובהרדוק ומחבר היצירה המונומנטלית 'ערוך השלחן' ו'ערוך השלחן העתידי', על כל חלקי ההלכה. הערוה"ש נולד וגדל בעיירה בוברויסק שברוסיה הלבנה, למד בוולוז'ין אצל ר' איצליה (בנו של ר' חיים), והתחתן עם אחותו של הנצי"ב, שהיה אז ר"מ בוולוז'ין. לאחר כ-10 שנות רבנות בעיירה נובוזיבוקוב, בה הוציא לאור את ספרו הראשון, פירוש 'אור לישרים' על ספר הישר לרבנו תם (זייטומיר תרכ"ט), נתמנה הערוה"ש לרבה של נובהרדוק, בה ישב 34 שנים עד פטירתו.

כיום זכור הערוה"ש בעיקר בזכות חיבורו ההלכתי הגדול, הנמנה על השורה הראשונה של ספרי ההלכה בני הדורות האחרונים; אולם בדורו, מלבד ספרים נוספים שחיבר, מהם שנדפסו בחייו (פירוש 'ליל שימורים' על הגדה של פסח) ומהם לאחר פטירתו ('מיכל המים' על הירושלמי, 'דרשות קול בן לוי', ועוד), ומלבד אפיזודות שונות בתולדות התקופה, כגון החלק שנטל בהקמת ישיבת המוסר המפורסמת של 'הסבא מנובהרדוק', הרי היה הערוה"ש ידוע כגדול המסמיכים בדורו.

הגדרה זו הולמת את הערוה"ש לא רק מפני הכמות הגדולה של רבנים שנסמכו אצלו במשך השנים, אלא בעיקר מפני הריכוז היוצא-דופן של רבנים מפורסמים, שלימים נמנו על השורה הראשונה של חכמי דורם, אשר זכו לקבל ממנו סמיכה להוראה. ביניהם ניתן להזכיר, למשל, את הרב איסר זלמן מלצר, הרב יוסף אליהו הענקין, הרב יחזקאל אברמסקי, הרב שלמה יוסף זיון, הרב יעקב קלמס – ואף הראי"ה קוק, אשר בו ובסמיכה שקיבל מהערוה"ש נתמקד במאמר זה. אכן, רבים אינם יודעים לא רק שהראי"ה נסמך להוראה מהערוה"ש, אלא גם שזו היתה הסמיכה היחידה שקיבל! ולפיכך היה לה מקום מרכזי בהשגת תפקיד הרבנות הראשון שלו, כפי שנראה להלן. חוסר-ידיעה זה איננו מפליא, שהרי מי שיפתח את ספרו הפופולרי של שמחה רז אודות הראי"ה, 'מלאכים כבני אדם' (י-ם תשנ"ד), לא רק שלא ימצא כל זכר לסמיכה שנתן הערוה"ש לראי"ה, אלא גם יגלה שמי שהיה מעורב כביכול במינויו לרב העיירה זיימל, היה דווקא 'המתחרה הספרותי' של הערוה"ש, הלא הוא ר' ישראל מאיר הכהן מראדין, מחבר 'המשנה ברורה'! כך כותב רז (עמ' 13):

"כשהיו שניהם מסובים יחדיו, פנה אליו הרב בעל היחפץ חיים... "בקשתי", ענהו בעל היחפץ חיים, "כי יהיה לרב בישראל". "רבנותו" – המשיך היחפץ חיים את דבריו – "חשובה אצלי יותר גם מעבודתו בהלכות קדשים. הנה מקום פנוי לרבנות בעיר זוימל, במטותא להרשות לי להשתדל בזה, ואני מקווה כי יקבלוהו באהבה ובכבוד". ימים מועטים לאחר הפגישה עם היחפץ חיים, פנתה אל הרב קהילת זוימל והציעה לפניו את כסא רבנותה..."

סיפור המסגרת עליו מתבסס רז, לפיו החפץ חיים ביקש מהראי"ה שלא לדחות משרת רבנות, שען אמנם על עדותו של הרצי"ה קוק: "את משרת הרבנות לא רצה לקבל עליו בשום אופן, אך הוכרח לכך ע"י הפצרתו של הגאון ר' ישראל מאיר הכהן, החפץ חיים ז"ל, שנזדמן לפאנוויז בשנת תרמ"ז ונדבר אתו להקבע בלמוד הלכות קדשים, שהשפיע עליו שיקבלנה" (קונטרס 'לשלשה באלול', י-ם תרצ"ח, עמ' ז', וראה גם 'שבחי הראי"ה', י-ם תשל"ט, עמ' נ"ד). אולם הקטע

המודגש, בו סופר שהחפץ חיים בעצמו הציע לראייה לכהן כרבה של זיימל, הינו נטול כל בסיס<sup>1</sup>. החפץ חיים עצמו, במכתב ששלח לאדר"ת בעניין זה, אינו כותב אלא "קבלתי מכתב מידידי... שכתב לי שהחתן הרה"ג [=הראייה] נ"י נתקבל לרב ואב"ד בעיר זיימל, ומאד שמח לבי ע"ז. ויתן ד' שיעלה מעלה מעלה, כי הוא גדול אמיתי בתורה" (טל הראייה', כפר הראייה תשמ"ה, עמ' קי-ק"א) – ואינו מזכיר ולו ברמז שהיה לו חלק בהתקבלות זו. הסיפור האמיתי של התמנות הראייה לרב בזיימל, תועד ביומנו של חותנו, הרב אליהו דוד רבינוביץ-תאומים (יסדר אליהו', י-ס תשמ"ד, עמ' 67), המוסר נימוק שונה לחלוטין באשר למניעים שגרמו לראייה לקום ולחפש רבנות:

"אז ראה חתני בעיני, וכי צר לו המקום לשבת בביתי, על כן הוסכם אצלו לקבל רבנות איזה עיר שתזדמן לו... לזאת שלח איש עתי לעיר זיימל שהיתה פנויה מרב. האיש הזה האיץ בנו ליסע יחד במוקדם, וכך עשינו..."<sup>2</sup>

לאחר מכן מתאר האדר"ת שבבואם לזיימל סרו לבית ראש הקהילה ר' מתתיה חיות ודיברו עמו ארוכות, וביום למחרת דרש הראייה באוזני בני המקום; כך מסופר במקביל בספרו של בן ראש הקהילה, ר' אהרן חיות, "ששים ושלש שנה בירושלים" (ירושלים תשי"ג, עמ' 10, וכן 'שבחי הראייה' עמ' נ"ז-נ"ח), המרחיב לתאר גם את מאמצי השכנוע שהפעיל האדר"ת על בני המקום, שאמנם התרשמו מהראייה אך חששו שהוא עודנו צעיר מדי<sup>3</sup>. כך מתאר זאת האדר"ת עצמו:

"ונשא מאד חן בעיניהם, ונתרצו על פי הבטחתי שהוא ראוי להוראה, וגם הראיתי להם סמיכתו מהגאון מנאוואראדאק שי' עוד בהיותו בחור, אשר לא הראני כלל. ובלבי שחקתי על חלומותיהם, ואמרתי להם שיהיו בטוחים שבעוד איזה שנים הבעלי"ט יתימרו בכבודו. ותיכף נתנו לו כתר רבנות בהוד והדר... ואני בכיתי במרירות לבי, על אשר עוונותי גרמו לי שנאלץ הוא לקבל רבנות באביב ימיו, מפני לחצי ודחק"

מתברר איפוא ששני דברים הם סייעו לראייה להתקבל לרבנות זיימל: ראשית מאמצי השכנוע של חותנו האדר"ת, ושנית הסמיכה שקיבל בצעירותו מן הערוה"ש, ועד עתה הסתיר אותה מחותנו בגודל צניעותו. האם עובדה זו, שסמיכת הערוה"ש היא שסייעה לראייה להתקבל לכהונת הרבנות הראשונה שלו, אינה ראויה לבוא בספרים כדוגמת "מלאכים כבני אדם"? כנראה שרז ואחרים העדיפו לייפות את הסיפור, על ידי קישורו לדמותו המפורסמת ונערצת יותר של החפץ חיים.

כעת נעבור לדון בעצם הסמיכה מן הערוה"ש, מתי וכיצד זכה בה הראייה. גם כאן ישנם לפנינו שני גרסאות סותרות, וכפי שנראה, גרסת האדר"ת תוכל שוב לסייע בהחלטה איזה מהן היא הנכונה.

<sup>1</sup> רז העתיק זאת, מילה במילה, ממאמרו הביוגרפי של ריי"ל מיימון, אודות הראייה (נדפס לראשונה ב'אזכרה' כרך א', ירושלים תרצ"ז, עמ' נ', ושוב בספרו 'הראייה', ירושלים תשכ"ה, עמ' נ"ג, ובישרי המאה' חלק ו', ירושלים תשי"ט, עמ' 266, ועוד). אמנם, גרסה מוגבלת של שמועה זו הופיעה בדפוס עוד קודם לכן: כחודשיים לאחר פטירת הראייה, כתב הרב חיים קרלינסקי מאמר ביוגרפי קצר, בו נמסר שהראייה "נתקבל לרב בעיר זיימל בהשפעתו של היחפץ חיים" (היהודי שנה א' גליון א' [ניו יורק, תשרי תרצ"ו], עמ' 22).

<sup>2</sup> מן הדברים הללו נראה שהאדר"ת לא הכיר אף את הסיפור שמסר הרצי"ה, על בקשת החפץ חיים, למרות שסיפור זה התרחש לכאורה בביתו שבפוניבז'! "על כן הוסכם אצלו לקבל רבנות איזה עיר שתזדמן לו" – מפני שהאדר"ת לא יכול עוד לפרנסו, ולא מפני שהחפץ חיים כבר ביקש ממנו לקבל על עצמו רבנות... כבר הרגיש הרב משה צבי נריה בסתירה זו, ויישב זאת בהסבר שתחילה הסכים הראייה לחפץ חיים, שאם תוצע לו משרת רבנות לא יסרב, ואילו כאן אצל האדר"ת מדובר על חיפוש אקטיבי של משרת רבנות (טל הראייה עמ' צ'). מכל מקום, נראה ברור שהאדר"ת לא ידע דבר על כך, ולכן כה הצטער על שבגללו נאלץ הראייה להיכנס תחת עול הרבנות.

<sup>3</sup> ר' אהרן חיות אף מפרזי וכותב שאביו "הוא אשר יזם ובצע את מינויו של הראייה" – דבר הסותר את עדותו שלו ב'שבחי הראייה', וכן אינו הולם את תיאור האדר"ת ביומנו; כנראה נכתבו הדברים כבן המשבח את אביו, וגרעין האמת שבהם הוא שאביו היה דמות המפתח בשכנוע שאר פרנסי זיימל, שיסכימו לקבלת הראייה למרות החששות.

הגרסה הראשונה מובאת על ידי הרב משה צבי נריה, ללא ציון מקור, בספר המבוסס על "שמועות שבע"פ ודברים שכתב" (שיחות הראי"ה, ת"א תשל"ט, עמ' ק"ג-ק"ד). לפי הסיפור, בחורף תרמ"ה הגיע הערוה"ש לוולוז'ין כדי לבקר אצל גיסו, הנצי"ב, והלה "הזדרז להציג בפניו" את תלמידו האהוב, הראי"ה; הערוה"ש נשא ונתן עמו בהלכה והתפעל ממנו מאד. הרב נריה מוסיף ומספר שהראי"ה היה שקוע בעולם הלימוד, ולא העלה על דעתו לבקש סמיכה, אך "האורח חשב אחרת: לאו כל יומא מזדמן לפניו צורבא מרבנן שכל כך ראוי לסמוך אותו בשתי ידיים. אלא שלא עשה זאת מיד והעדיף לתת לדבר צורה חגיגית" – ובעקבות כך בחר להפתיע אותו ולשלוח לו בפורים "משלוח מנות מקורי": סמיכה לדון ולהורות<sup>4</sup>.

גרסה שונה לחלוטין מובאת על ידי פנחס המבורגר, המוסר אותה לכאורה מפי המקור המהימן ביותר – הראי"ה עצמו (סיני כרך צ"ז [זכרון ראי"ה], י-ס תשמ"ז, עמ' רמ"ו). לדבריו, את הדברים הבאים שמע ממנו בחורף תרצ"א:

"ואספר לך דבר לא ידוע, שאם תרד מחר לרחוב יפו ותשאל אודות הרב קוק, אם יש לו סמיכה, וכמה סמיכות יש לו, ודאי יענו אותך כי ודאי יש לו כמה סמיכות – אבל לא כן הוא הדבר, כי מעולם לא קיבלתי שום סמיכה, אלא כשנסעתי לקבל את משרת הרבנות הראשונה שלי בזיימעל, אמר לי אבי מורי ושאר מכרים, שלא ראוי לקבל משרת רבנות בלי שום סמיכה, ואז בדרכי לזיימעל נכנסתי לנובורדאק וקיבלתי את הסמיכה הראשונה והיחידה, מהגאון רי"מ עפשטיין זצ"ל, מח"ס 'ערוך השלחן' – ותו לא"

ראשית, מגרסה זו עולה שהערוה"ש לא יזם בעצמו את נתינת הסמיכה, אלא הראי"ה הוא שפנה אליו וביקש זאת ממנו, בעקבות עצת אביו. שנית, ובעיקר, לפי עדותו של המבורגר הראי"ה לא קיבל את הסמיכה בהיותו תלמיד ישיבה, אלא רק בדרכו להתקבל כרב בזיימל! דא עקא, לפנינו ישנה כזכור עדות ברורה של האדר"ת, שנכתבה בעצם אותם ימים, ולפיה הסמיכה ניתנה "עוד בהיותו בחור" – כלומר לפני נישואיו, ובוודאי לא במהלך הנסיעה לזיימל<sup>5</sup>. ובכלל, הדרך מפוניבז' לזיימל עוברת הרחק מנובהרדוק. כיצד, אם כן, מתיישבים דבריו של המבורגר? מסתבר שהראי"ה אמר לו משהו על כך שהסמיכה מהערוה"ש סייעה לו להתקבל לרבנות זיימל – כפי שכתב האדר"ת – אך היות שהמבורגר העלה את הדברים על הכתב עשרות שנים לאחר ששמע אותם, הם כנראה נתערבבו בזכרונו ונעשו בלתי-מדויקים<sup>6</sup>.

מאידך, הסיפור שהביא הרב נריה, על כך שהערוה"ש שלח את הסמיכה לראי"ה מיוזמתו שלו, ועוד דאג שהיא תגיע בדיוק בפורים, כ'משלוח מנות', נשמע כמעשייה יפה בלבד, וכאמור איננו יודעים אף מה מקורה. גם כאן עלינו לשער שגרעין הדברים נכון, ובאמת לאחר מפגשם

<sup>4</sup> הרב נריה אף מצטט לכאורה מכתב הסמיכה, את המילים "יורה יורה, ידין ידין וכו', כאחד הרבנים הגדולים" – אך אין להניח שכתב זה אכן היה לפניו, שכן אזי בוודאי היה מפרסם אותו באחד מספריו; מסתבר ש'ציטוט' זה נלקח מאותו מקור עלום ממנו נלקח הסיפור כולו.

<sup>5</sup> יש לציין שישנם רבנים נוספים ילידי גריווה – עיר הולדתו של הראי"ה – שנסמכו מהערוה"ש, וביניהם הרב שמריהו ליב הורביץ (ראה 'כתבי הערוך השלחן', ירושלים תשס"ז, סי' פ"ט), והרב יעקב בנימין זאב יקימובסקי (ראה שם סי' צ"ד). עובדה זו יכולה ללמדנו שפנייה לערוה"ש לצורך קבלת סמיכה, היתה דבר מקובל למדי בסביבתו של הראי"ה "בהיותו בחור" – רמז נוסף לנסיבות קבלת הסמיכה.

<sup>6</sup> יש להעיר שב'מלאכים כבני אדם' עמ' 59 הובא סיפור המתנגש עם פרטי עדותו של המבורגר: ר' יהושע לייב שיינקר, בן בתו של הרב יוסף חיים זוננפלד, נשלח על ידו בהזדמנות כלשהי אל בית הראי"ה, בזמן החיכוכים סביב הקמת הרבנות הראשית (תרפ"א); לפי הסיפור, הראי"ה הוציא צרור ניירות ממגירתו, הראם לשליח ואמר – "הנה, ראה בחורצייק את כתב הסמיכה שלי מגדולי עולם, ועוד מכתבים שונים המפנים אלי מראשי גולת אריאל...". מסופר כאן, איפוא על סמיכה מיותר מרב אחד! אולם קשה להלום זאת לאור עדותו החד משמעית של המבורגר בשם הראי"ה, וייתכן שהרי"ל שיינקר לא זכר לימים, כשסיפר זאת, מה היה תוכן הדפים, מלבד עצם העובדה שהראי"ה הראה לו את "כתב הסמיכה שלי". למען האמת הסיפור כולו אינו תואם את התנהלותו הרגילה של הראי"ה וטעון אפוא אישוש נוסף (טרם הצלחתי לגלות את המקור ממנו הועתק הסיפור ל'מלאכים כבני אדם').

בוולוז'ין קיבל הראייה בדואר את סמיכת הערוה"ש, אולי אפילו בפורים או בסמוך לו, אך לא משום שהיתה בכך הפתעה וואו כוונה שהסמיכה תגיע כימשלוח מנות'.  
יש לציין, שבספר 'אהלי שם', פינסק תרע"ב, עמ' 493, נכתב – עוד בחיי הראייה – שהוא נסמך גם מהנצי"ב. אך זוהי טעות; הראייה כמובן למד אצל הנצי"ב, שהיה אולי הדמות התורנית המשפיעה ביותר על הראייה (כפי ששמע ממנו הרב נריה, טל הראייה עמ' ס"ו), אך הראייה מעולם לא ביקש ולא קיבל ממנו סמיכה – וכפי שאמר להמבורגר.